

Környezet – földrajztudomány – iskola

TÓTH JÓZSEF

Tisztelt konferencia, hölgyeim és uraim! Hadd köszönjem meg a lehetőséget, hogy ezen a konferencián geográfusként szólhatok. Ezt mindenekelőtt azért teszem, mert a legszebb tudomány az, amit én itt képviselek. Egyúttal pedig jóleső érzéssel nyugtázom a szervezők önkorrektív törekvéseit. Az első menetben, a Villányi úton ugyanis nem volt geográfus, mígnem aztán valakinek eszébe jutott, így ezen a rendkívül fontos mostani konferencián végül a geográfia is szót kaphat. Köszönöm tehát a lehetőségét, és érzem a felelősség nyomasztó terhét, amikor geográfusként szólhatok itt. Hat pontban foglalom össze röviden a rendelkezésemre álló harminc percben a mondandómat, mely pontok mindegyike, hitem és szándékom szerint, arra irányul, hogy a geográfiában is valamiféle szemléletváltásra lenne szükség, illetve az már el is kezdődött, a lényeges elemei jelen vannak már, de egyelőre még nem teljesedett ki. Örömmel nyugtázom, hogy ugyanabba az irányba tapogatózunk mi, geográfusok is, mint itt az általam nagyrabecsült kollégák, hiszen mi is egy egységes tudományos világkép kialakítására törekszünk, s ezt szeretnénk az oktatáson keresztül egy annak befogadására alkalmas társadalommal együtt megélni – majdnem azt mondtam, hogy közölni, ami természetesen nem megy, hiszen aktív részvétel nélkül ez elképzelhetetlen.

A környezet problematikája – a geográfusok számára a legfontosabb kérdések egyike. A mi felfogásunk szerint a környezetet rendkívül konfúz módon használják a különböző diszciplínák. Nem állítom, hogy a mi felfogásunk a legjobb, de egy olyan lehetőséget jelent, amelyre föl tudunk építeni egy teljes rendszert, ezért legalábbis figyelemreméltónak minősíthető. Ebben a természet és a társadalom két körként jelenik meg. Az ember életben maradása másképpen nem képzelhető el, csak úgy, ha a természethez nyúl, igényeit, szükségleteit a természetből elégítheti ki. Ez azt jelenti, hogy az ember természethez való viszonya a legalapvetőbb kérdések egyike. A lényeg, hogy a társadalom egyre inkább mintegy birtokba veszi a természetet, s a két kör, amely az első lépésnél egymástól függetlenül jelenik meg, a másodikonál már részben fedi egymást. Itt egy új fogalom keletkezik, jelesen a természet és a társadalom körének lesz egy olyan, egymás által fedett része, amely földrajzi környezetnek nevezhető. Földrajzi környezetnek, mert jelen van benne a természet és a társadalom is, ezért ebben a szövegben érvényesülnek mind a természeti, mind pedig a társadalmi törvények. Annak megfontolása is szükséges, hogy ebben a közösen lefedett szövegben mind a természeti törvények, mind pedig a társadalmi törvények torzulnak, másképpen érvényesülnek, éppen mert egymás hatását befolyásolják. Ez tehát egy külön tér, amit társadalmi-gazdasági térnek nevez a geográfusok azon része, amelyhez magam is tartozom, más részük más térfelfogást vall magáénak. E felfogás szerint a környezet fogalma nem úgy jelentkezik, hogy valaminek a rajta kívül álló környezete, hanem egy olyan immanens rendszer részeként, amelynek része a társadalom és része a természet, s a kettő külön minőségben egyesül. A harmadik lépésben ez a viszonylatrendszer egyre átfogóbbá, teljesebbé válik, a két környezet egyre inkább egymásba csúszik, és a földrajzi környezet, tehát a társadalmi-gazdasági tér lesz a meghatározó. Vagyis a földrajz számára a fizikai tér egyre kevésbé lesz értelmezhető, hiszen a fizikai térben Anglia és Albánia közelebb van egymáshoz, mint Anglia és

Új-Zéland. A társadalmi-gazdasági térben viszont, ahol a távolságok a kapcsolatteremtések számával, intenzitásával arányosak, természetesen más válik fontossá, a távolság új értelmezést kap, és Új-Zéland közelebb kerül Angliához, mint a hozzá a fizikai térben kétségkívül és magától értetődően közelebb lévő Albánia. Egy mentális térről van tehát szó, amely bennünk van, és amely úgy válik egyre kisebbé, ahogy előre haladunk a kapcsolatteremtések terén.

A következőkben egy további probléma sajátos megközelítésére szeretnék kísérletet tenni, amely részben összefügg az előzővel, részben pedig egy közhelyből kiindulva a dolgok újragondolásának szükségességét teszi nyivánvalóvá. Közhely, hogy a termelőerők fejlődésével mi is változunk, fejlődünk, azt azonban már nem vesszük észre, hogy a fejlettség fokát illetően két szempontból is óriási különbségek figyelhetők meg. Egyrészt ágazati szempontból: vannak az A időpontban is fejlettebb és fejletlenebb ágazatok, s amikor azt mondjuk, hogy t időintervallum elteltével az egész rendszer megemelkedik a B pontig, akkor – ha a rendszerbe nem nyúlunk bele – ez az egyenetlenség újratermelődik. A tehetetlenségi erőnél fogva az alfa-ágazatok, a dinamikusabb ágazatok gyorsabb fejlődésnek indulnak, és rekonstruálódik egy egyenlőtlen rendszer. Minden ágazat valahová tart a térben, és a társadalmi-gazdasági tér egyes részein bizonyos – történelmi, technikai – okokból az alfa-ágazatok, más részein pedig a béta ágazatok koncentrálnak, minek következtében centrum- és periféria-jellegű térségek jönnek létre, kialakul a társadalmi-gazdasági tér differenciáltsága, s ha a rendszerbe nem nyúlunk bele, t időintervallum elteltével ez a megosztottság is újratermelődik. Bele kell nyúlunk a rendszerbe, hiszen változtatni akarunk a világon.

De hogyan tehetjük ezt meg? Fejlesztési forrásokat csoportosíthatunk át az alfa ágazatokból a bétákba. Egyenletesebbé tesszük a rendszert. Az elmaradott térségeket úgy tudjuk segíteni, hogy a fejlettekből pénzt, netán kiművelt emberfőket csoportosítunk át a fejletlenebb térségekbe. Ez utóbbira is számos példa akad a világban, olykor még kényszer útján is. Gondoljunk Kínára, amikor a kulturális forradalom idején azt mondták a városokba összpontosuló értelmiségnek, hogy: gyerekek, nézzétek meg a falut, a levegő is jobb meg miegymás. Tény, hogy számos eszköze lehet a rendszeren belüli átcsoportosításnak, de mind oda vezet, hogy lelassul a rendszer fejlődése. Igénybe vehetők külső források is, mondjuk, hitelt lehet fölvenni, s akkor megint két lehetőség van: segíteni az alfa ágazatokat, nekilódul a gazdaság fejlődése, ám ezzel párhuzamosan a megosztottság is növekszik. Kérdés, hogy társadalmilag ez meddig viselhető el? S rögtön fölmerül a gazdaságosság és a politikai szempontból való elfogadhatóság dilemmája. Ilyen helyzetben rendkívül nehéz dönteni. Lehet persze úgy is dönteni, hogy a hitelekkel a béta ágazatokat segítjük. Politikailag ez rendkívül rokonszenves lépés is lehet, hiszen megszüntetjük az elmaradottságot, megoldjuk a határ menti aprófalvas térségek minden gondját-baját, mégsem csináltunk semmit. Miből fizetjük ugyanis vissza a kölcsönöket? Abból nem, hogy Mari néni jobban él, mert már csak ő maradt ott ezekben az aprófalvakban, és az innovációra rendkívül nyugösen reagál, nehezen vehető rá, hogy számítógéppel próbálja összállítani a hétfégi menüt a városokból visszaseregülő családjának.

De nézzünk meg egy további elemet is. A földrajz számára rendkívül fontos ezeknek a szféráknak az összekötése és egységként való értelmezése. Mindezt a településen szeretném bemutatni. A település fogalma, amely térség(régió)-fogalommal szélesíthető, és amely ebben a felfogásban azt jelenti, hogy a település *társadalmi, gazdasági, és infrastrukturális* szférák olyan együttműködő rendszere, amely egy adott *természeti* környezetben funkcionál. Ezt egy tetraéder szemléltetheti, abban az esetben, ha ez egy normálisan működő, harmonikus rendszer, tehát egyik összetevője sem marad le a másiktól. A lényeg, amit ez a modell ki akar fejezni, hogy a település csak ezeknek az összetevőinek az együtteseként létezhet. Tehát olyan nincs – nálunk egyébként mégis van –, hogy a településfejlesztéssel foglalkozik a Belügyminisztérium egyik főosztálya, melynek semmi köze sem az infrastruktúrához, sem a gazdasághoz, sem a természethez. További kedves minisztériumunk, a Környezetvédelmi és Településfejlesztési Minisztérium, megint csak el van vágva ágazatilag. Arról most nem beszélek, mi történne, ha esetleg ezek a minisztériumok az együttműködés helyett véletlenül az egymással való rivalizálás útjára lépnének.

A geográfiának azt az egységes szemléletet kellene sugallnia, mely egyre inkább globális problémaként fogja fel mindazt, ami a térben történik, hangsúlyozva, hogy ez a tér társadalmi-gazdasági tér.

Amit előadásom eddigi részében hangsúlyozni szerettem volna, az az, hogy a geográfia modern irányzatai *együtt szeretnék látni* a világot. Mi, akik hívei vagyunk ennek az irányzatnak, a szakmán belül is megvívjuk a harcunkat azokkal, akik megrémülnek, hogy most mi lesz az oktatással, ha Katar természet-földrajzára nem jut elegendő idő, és akkor úgy kerül ki a diák az oskolából, hogy Katarról nem hallott egy árva szót sem, ami mégiscsak komoly gond.

Hadd szóljak végül néhány szót az oktatásról. Úgy gondoljuk, hogy az oktatásnak elsősorban ezt az egységes szemléletet kellene sugallnia, a legalacsonyabb szinttől a legmagasabbakig ezt a szemléletet kellene továbbvinni. Azt természetesen mindannyian tudjuk, hogy az oktatás nem lehet más és nem lehet meghatározó módon különb, mint a társadalom, melynek egyik nem lebecsülendő szervezett tevékenységét jelenti. Ezért nem várhatjuk el – világviszonylatban erről van szó – a környezettel való célszerű gazdálkodást olyan országoktól, ahol a betevő falat megeteremtésének kérdése van napirenden, mert ezekben az országokban nem fognak környezeti problémákkal vesződni. De még egy közepesen fejlett ország sem engedheti meg magának – és mi ebben a kategóriában vagyunk –, hogy óriási környezetvédelmi beruházásokat eszközöljön, hiszen termékei e beruházások árnövelő hatása nélkül is versenyképtelenek a világpiacon. Tehát létrejön egy bűvös kör, amelyből nagyon nehéz kitörni, mégis muszáj. És ez nagy dilemma.

Hadd zárjam előadásomat egy napjainkban aktuális gondolatkörrel. Amennyiben – elméleti, ágazati és területi aspektusból egyaránt – általánossá válnak ezek a problémák, akkor túllépnek az országhatárokon, így a velük való foglalkozás és megoldásuk is csak nemzetközi lehet. Főleg olyan területeken, olyan világrészekben, ahol az országhatárok szűk államterületekre osztanak egy-egy régiót. Európának azon a részén, ahol az úgynevezett nemzetállamok határainak – szentnek és sok minden egyébnek nevezett – problémakörén túllépve a tényleges integráció van napirenden, ott a kérdés másként vetődik fel, mint Európának, vagy Közép-Európának a keleti részén, ahol mi vagyunk. Nekünk rengeteg bajunk van egymással, és ezért kevesebb energiánk marad a globális megoldásokra. Sokszor az a benyomásom támad, hogy kétféle ember él itt Európában, és a két alfaj megnevezését egy két-három évvel ezelőtti Mozgó Világ-cikkből veszem át, természetesen nekem tetsző tartalommal töltve ki azt.

Bemutatom Önöknek a két típust. A nyugati, a homo oeconomicus occidentalis axiomaticus. Az elnevezésben az „occidentalis” jelentése nyilvánvaló ugye, az „oeconomicus” pedig azt jelenti, hogy a gazdaság érdekli ezt a típust. Gondoljanak a német-francia viszonyra, ahol a gazdasági érdek csipkelődéssé szelídítette e két nagy nép egymáshoz való nem egészen kedvező viszonyulását. Az „axiomaticus” viszont arra utal, hogy a szóban forgó alfaj Nyugat-Európában racionálisan gondolkodik. Ezzel szemben mi itt, keleten a romantikus homo hystoricusok vagyunk. Ki volt itt előbb, ki mit mondott és mit csinált az elmúlt egy-két ezer év során, s jönnek sorba a csetepatéra okot adó apróságok. És csináljuk tovább a marhaságokat. Hát a jövő? A két alfaj között vagy konvergencia, vagy divergencia fog fennállni. Természetesen mi a konvergenciának szurkolunk, és több jel is mutat arra, hogy ez fog majd megvalósulni. Úgy legyen! Mert ez rendkívül fontos lesz mindazon dolgok szempontjából, amelyekről ez a tanácskozás szól.

Marx György: Köszönöm szépen! Hallottuk, Angliához közelebb van Új-Zéland, mint Albánia, és tudjuk, hogy ez valóban így is van, de idővel módosulhatnak a dolgok. Például, ha valaki este végigmegy a budai Duna-parton, a neonreklámok általában távol-keleti cégeket és szavakat idéznek, tehát hirtelen közel került hozzánk a Távol-Kelet. Emögött természetesen azt a tényt kell látni, hogy az Európai Unióban nem lehet japán gyárat fölépíteni, ellenben Magyarországon még lehet, s így mi vagyunk az Európai Unióhoz legközelebb eső ország, az Európai Unió pedig a legnagyobb fizetőképes piac. Vagy: ki gondolta volna húsz évvel ezelőtt, hogy Magyarországon számottevő és befolyásos kínai kisebbség lesz?

Ezek mind gondolatébresztő jelenségek, és azt bizonyítják, hogy amikor az ezredvégen műveltségről gondolkodunk, nem lehetséges valamiféle végleges tételrendszer felállítása.

Ma van az óceán túlsó parján a gyászszertartás *Wigner Jenő*ért, aki talán a legnagyobb magyar fizikus volt, aki a történelem alakításába is beleszólt. Ő hangoztatta mindig, még utolsó budapesti előadásában is, hogy van a tárgyi világ – a pohár meg a víz, amire szüksége van az emberi szervezetnek –, és ugyanolyan realitás az emberi tudat, amely éppúgy befolyásolja azt, hogy kik vagyunk és hogyan cselekszünk. Éppen ezért fokozott figyelemmel várjuk a következő előadást, melyben *Buda Béla* a mentálhigiénéről beszél.